

Fəridə Hüseynova

ADPU

E-mail: feridehuseynoiva21@gmail.com

İNGİLİS DİLİNDƏ KOMMUNİKATİV YANAŞMANIN TƏDİS PROQRAMLARINDA İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI

Açar sözlər: kurikulum, kommunikativ yanaşma, tədris, metodiki tipologiya

Keywords: curriculum, communicative approach, teaching, methodical typology

Ключевые слова: учебный план, коммуникативных подход, обучение, методическая типология

İngilis dilin yeni tədris proqramları (kurikulumlar) çərçivəsində tədrisi onun kommunikativ bacarıqların formalaşmasına təsir edən yeni məzmunu, təlimin səmərəli təşkilinə və sonda qazanılmış vərdişlərin düzgün ölçülməsinə, yəni dəyərləndirilməsinə xidmət etməsi göstərilir. İngilis dilinin kommunikasiyada qazanılması üçün məktəb və müəllimlərin onun səmərəli tədris proqramına, təlim mühitinə, praktiki və savadlı müəllim təcrübəsinə, maraqlı dərsliklərin və vəsaitlərin tətbiqinə, lazımi dərs saatlarının bölüşdürülməsinə, səmərəli sinifdən xaric fəaliyyətlərin planlaşdırılmasına, şagirdlərin sağlam mədəni mühitdə təhsil almasına diqqətin artması ilə izah olunur.

Xarici dil tədris proqramları (kurikulumlar) yeni fənn kurikulumunda ingilis dilinin yeni məzmunu dilin öyrənilməsində səmərəli kommunikasiyanın əsasını qoyur və sosial perspektivləri nəzərə alaraq bu dilin cəmiyyətdəki rolunu müəyyənləşdirir, integrativ əlaqələrin inkişafına kömək etməsinə tələb edir. Son vaxtlar metodiki ədəbiyyatlarda araşdırılan sahələr ingilis dilinin danışıq fəaliyyətində formalaşmasını dəstəkləyən uyğun tədris proqramlarının (kurikulumlarının) tətbiqi və dərsliklər olmuşdur [1;2; 3].

Müşahidələr sübut edir ki, hələ də təlim prosesi yalnız oxu və yazı bacarıqlarının ənənəvi tətbiqi üsulu davam etməkdədir. Xarici dil fənn kurikulumunda bir çox fərqli nəzəriyyələrə və fəlsəfi cərəyanlara əsaslanan üsullar siyahı şəklində təqdim edilsə də, onların mənşəyi aydın şəkildə izah olunmur, hansı fəaliyyət növünün kommunikativ bacarıqlar formalaşmasında işlənməsi izah edilməyib. Habelə müəllimlərin bu üsulları nəyə görə istifadə etməli olduqları izah edilmir. Xarici dil fənn kurikulumu bir dövlət sənədi kimi müəllimin gündəlik proqramı ola bilməz, belə ki, siniflər üzrə verilmiş standartlar, təlim strategiyaları ümumi xarakter daşıyır. Siniflər üzrə tədris proqramları isə yalnız ümumi və işlənilməmiş xarakterə malikdir. V-IX siniflər üzrə hazırlanmış qısa müddətli (2-3 vərəq) proqram nümunələri yalnız dərsliklər əsasında tərtib edilir və burada standartların, mövzuların, integrasiya standartlarının, resursların və qiymətləndirmə vasitələrinin verilməsi müəllimlərə işin metodik tərəfini izah etmir. Rumin dilçi alimi, A. Krisan Azərbaycanca hazırlanmış xarici fənn kurikulumlarını kommunikativ bacarıqların formalaşması baxımından bəzi çatışmazlıqları təhlil edərək, vurğulayır ki, yeni xarici dil kurikulumunu təlimdə necə tətbiq etməyə dair heç bir tövsiyə verilməmişdir. O, öz araşdırmalarında təkilf edir ki, kommunikativ bacarıqların formalaşmasına

aid müəllimlər üçün proqram-təlimatlar hazırlanmalıdır. Müəllif yeni fənn kurikulumunu necə tətbiq etməyi, onun əsas prinsiplərini necə başa düşməyi, çətinliklərin öhdəsindən necə gəlməyi və s. dair bir sıra ən sadə və dəqiq təlimatlar fənn kurikulumlarına daxil edilməsini təklif edir” [3].

Elə bu baxımdan, orta ümumtəhsil məktəblərinin ingilis dili fənninin yeni fənn kurikulumları çərçivəsində kommunikativ tədrisi kifayət qədər araşdırılmamış problemlərdədir. Bunu sübuta yetirən xüsusi fakt ondan ibarətdir ki, orta ümumtəhsil məktəblərində ingilis dilinin sinifdən - sinfə tədrisi üçün dinləyib-anlama, danışma, oxu və yazı bacarıqlarını formalaşdırın standartlar olsa da, vahid yeni məktəb proqramı (kurikulumu) modeli mövcud deyil. V-IX siniflər üzrə gündəlik ifadə və nitq etiketlərinin təhsil pilləsinin və standartların tələbinə uyğun seçilməsi, onların hansı tezliklə işlənməsi, kommunikativ nitqi yaradan müxtəlif səviyyəli nitq etiketlərinin tərtibi, ifadə vasitələrinin, aktual mövzuların, qrammatik kommunikasiya modellərin işlənməsi qaydası üzrə heç bir proqram materialının təminatı yoxdur [2;3].

Şifahi nitqin formalaşması zamanı V-IX sinif şagirdlərin rast gəldikləri çətinliklərin böyük əksəriyyəti tədris edilən xarici dildə leksik vahidlərin, qrammatik biliklərin ayrıca tədrisi və lüğətin ölçüsündə balansın pozulmasıdır. Çətinlik sinifdən-sinfə uyğun tematik bölmələrin zəif tərtibatı və gündəlik ifadələrin işlənməsində sadədən mürəkkəbə prinsiplərinin pozulması, ingilis dilinin fənn kurikulumlarının tələblərinə uyğun, sistemli şəkildə tədris olunmaması ilə bağlıdır.

Tədris proqramlarında təlim nəticələrinin əvvəlcədən müəyyən olunması və verilsə də, bu təlim nəticələrinin əldə olunmasında metodik təlimatlar verilməmişdir. Fənn kurikulumlarında şifahi nitqi təmin edən strategiyaların elmi əsasları izah edilməmiş, tətbiqi yolları metodki cəhətdən açılmamışdır. Təqdim olunan metod və üsullar isə ümumi xarakter daşıyaraq sistemlilik prinsipini qorunmamışdır. Proqram üzrə diqqətin tam şagird fəaliyyətinə verilməsi tələb olunsada, təlimdə şagird öz fəaliyyətinin dəyərləndirilməməsi təlimdə istər - istəməz dinamikanı pozur və nitq fəaliyyəti zəif inkişaf edir. Proqram materialında kommunikasiyanı formalaşdırın uyğun lüğətin, ifadə vasitələrinin işlənməsinin çətinlik kateqoriyalarını nəzərə alan cəhətlər izah edilməmiş, siniflər üzrə bölgüsü verilməmişdir. Elə bu baxımdan orta ümumtəhsil məktəblərində danışq nitq fəaliyyətinin formalaşmasında problemlər yaranır və bu sahədə müxtəlif yanaşma tərzinin mövcud olduğunu qeyd etmək olar.

Tədris proqramlarını araşdırın müəlliflər bu məsələni bəzi hallarda tələffüzün, leksikanın, lüğətin istifadəsində yaranan problemlərlə bağlayır, başqa sözlə, nitq prosesində diqqətin daha çox cümlələrin morfoloji və sintaksis baxımından düzgün işlənməsinə fikir verməklə izah edirlər. Son zamanlar xarici dilin tədrisini şifahi nitqin formalaşmasına və eyni zamanda verbal kommunikasiyanın yerində tətbiq olunmasına diqqətin artması ilə izah edirlər.

Məhz bu səbəbdən, ingilis dilinin standartlara uyğun tədris proqramına (fənn kurikulumları) uyğun ümumi təlim nəticələrinin kommunikasiyada əldə olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir [4; 5]

Tədqiqat baxımından Kanadanın Ontario şəhər, İrlandiya kolleclərinin, Avstraliyanın, İzrailin orta ümumtəhsil məktəb və Türkiyənin Hacəttəpə universi-

tətinin məktəb xarici dil kurikulumları nəzərdən keçirilmiş, ingilis dilində kommunikasiyanı inkişaf etdirin maraqlı tədris proqramı nümunələri (kurikulumlar) təqdim olunmuşdur. V-IX siniflər üzrə kommunikativ bacarıqları formalaşdırın mərhələləri Ontariounun xarici dil məktəb proqramı nümunəsi əsasında cədvəldə aşağıdakı kimi verilmişdir. Tədris planı nümunəsində kommunikasiyanın yaranmasında və nitq fəaliyyətinin düzgün formalaşmasında nəzərdə tutulan sahələrin dəqiq, balanslı şəkildə bir-birini izləməsinə təklif edirlər:

Cədvəl 1.2 Ontario dövlət ümumtəhsil məktəbinin (Middle School) xarici dil proqramı üzrə ümumi təlimat nümunəsi, 2014

Təlim nəticələri	Təlim məqsədi	Mövzular	Leksik vahidlər və lüğət	Fonetik (Phonics)	Qram. (Gram)	Comp. IKT	Kommunikativ nitq fəaliyyəti, yanaşma & dəyərlər
Fənn standartları		15%	15%	10%	15%	15%	30% / 100
Dilin məqsədi	Dilin formaları və kommunikativ bacarıqlar						Gündəlik praktik dil
Dilin bacarıqları	Dinləyib - anlama Danışma Oxu yazı						Şifahi və yazılı nitq
Ümumi bacarıqlar	İnkişafda olan yeni bilik və bacarıqlar						Təcrübi bacarıqlar
Qiymətləndirmə							
İlkin qiymətləndirmə	Formativ qiymətləndirmə, təhlil və məsləhət (feedback), öztünüqiymətləndirmə						Son nəticə (students' performances)

Cədvəldə göstərilmiş kommunikativ təlimin komponentlərinə verilən faizlərin dəqiqliyi planı üzrə hətta şifahi nitqin qazanılmasına xidmət edir və göstərilən bu aspektlərin sinifdən-sinfə ölçüsünün və faizinin inkişaf xətti üzrə dəyişdiyini və təlimdə necə sərə verdiyini qeyd edirlər və tədris planında müxtəlif səviyyələrlə sözlərin, ifadələrin, mövzuların, qrammatik qaydaların, fonetik çalışmaların çətinlik dərəcələri üzrə xüsusiyyətlərini, daha çox bilik və anlama, kommunikasiya, ideyaların təşkili, tematik mövzuların tətbiqini nəzərə alan digər proqram nümunələrini araşdırmaq da təklif olunur və müxtəlif səviyyələrlə tərtib etməyi vacib bilirlər [5].

Tədris proqramlarında təlimdə kommunikativ bacarıqların formalaşdırılmasına yaratdığı imkanlar, nitq fəaliyyətinin komponentlərinin araşdırılması mövqeyindən yanaşmalar və bu proqramların məzmununun metodoloji xüsusiyyətləri açıqlanmışdır. Bu xüsusiyyətlər eyni zamanda bu aspektlərin balanslı şəkildə bir-birini izləməsinə və bu bacarıqların qazanılmasında müxtəlif metod və üsulların yerinə yetirilməsini, söz və ifadələrin düzgün işlənmə imkanlarının məqsədyönlü şəkildə araşdırılmasını yaradıcı şəkildə sübuta yetirir.

Yuxarıda qeyd olunan dil bacarıqları və kommunikativ fəaliyyəti formalaşdırın aspektlərin V-IX siniflər üzrə təxmini bölgüsünün Ontario xarici dil tədris proqramında (kurikulumlarında) daha dəqiq verilməsi təkcə müəllim və şagirdlər

üçün əlverişli təlimat deyil, eyni zamanda dərslik müəllifləri üçün də əsas vasitələrdən biri sayılır. Müəlliflər bu plan əsasında dərsliklərin yazılmasında dərsliyin kommunikativ məzmunu, strategiyasını və çalışmaların tərtibatını asanlıqla seçə bilirlər. Bir çox ədəbiyyatlar I-XI siniflər üzrə şagirdlərin kommunikasiya üçün 4000 (3000 Amerikan ingilis, 1000 Britaniya ingilis) söz və ifadə bilmələrinin əhəmiyyət kəsb etməsini vurğulayırlar. V-IX siniflər üzrə bu ölçünü müəyyən etmək üçün müxtəlif araşdırmalar mövcuddur. Bu ölkələrin xarici dil kurikulumunu araşdıran tədqiqatçılar müəyyən etmişlər ki, şagirdlərin sinifdən-sinfə söz ehtiyatlarını düzgün müəyyən edilib ölçülməsi, onların söz sayına görə yazı bacarıqları da düzgün inkişaf etdirir [4;5]. Cədvəl 1.3 V-IX sinifləri üzrə ingilis dilinin kommunikasiyada qazanılması yolları (Ontario xarici dil kurikulumu-2010)

Siniflər	Lügət (söz sayı)	Şifahi komm. vasitələri	Yazılı komm. vasitələri	Tələffüz
V sinif	200 - 250	Sadə müraciətlər: dialoglar (requests)	qısa hekayə və məktub (orfoqrafiya işarələri)	Təhcecalı və çoxhecalı
VI sinif	250 - 300	Müraciətlər və dəvətlər, söhbətlər və dialoglar	hekayə, elan, afişa (durğu işarələri, böyük, kiçik hərflər)	Vurgu, heca Qaxan və düşən ton
VII sinif	300 - 350	Təkliflər və sorğular,	Hekayə, ərizə,	ton, temp, ritm və fasilə
VIII sinif	400 - 500	Razılıq və naraazlıqlar, məsləhətlər	Esse, anket, forma, əlqələndirici sözlər	Limitasiyalar, elipsislər
IX sinif	500 - 600	Məsləhətlər, fikir və münasibətlər	Esse, paraqraflar	Rabitəli nitq

Araşdırmalar əsasən, Ontario şəhər xarici dil mütəxəssisləri V sinifdə 250-300, VI sinifdə 300-350, VII sinifdə 350-400, VIII sinifdə 400-500, IX sinifdə isə 500-600 söz və ifadələrdən ibarət kommunikasiyada işlənilməsi, mətnlərin öyrənilməsi və yazılmasını məsləhət görürlər.

Bəzi ədəbiyyatların maraqlı araşdırmalarında belə nəticəyə gəlmək olar ki, inkişaf etmiş, uzaq şərq, ərəb ölkələrində və Hindistanda ingilis dilinin yüksək səviyyədə kommunikasiyada işlənməsi üçün hazırlanmış proqram nümunələri bu ölkələrin həm təhsilində, həm iqtisadiyyatında, eləcə də sosial həyatında bir çox uğurlu nəticələr əldə etmişdir.

Riçardz və Rocerz, (2001) kommunikativ bacarıqların metodiki tipologiyasını bir qədər fərqli mövqedən təqdim edir. Didaktik baxımdan kommunikativ silabusların üç tipdə hazırlanmasını təklif edir və bu tiplərin bir-biri ilə əlaqəsini izah edir: bacarıqlara, məzmunu və təcrübəyə əsaslanan silabusların integrativ şəkilə kommunikativ bacarıqları özündə necə əks etdirməsini təklif edir. Müəllif üçün əsas maraq kəsb edən tərəf bir bacarığın qazanılması daxilində digər bacarıqların da formalaşmasını, onların müxtəlif situasiyalarda işlənməsini və xarakterik xüsusiyyətlərini nəzərə alan təsnifatın verilməsidir. Məsələn, dinləyib-anlama bacarığı aşağıdakı makrobacarıqlarla müşahidə edilə bilər:

Danışma üzrə: dinlədiyi mətdə açar sözləri tanımaq; dinlədiyi mətdə mövzunun məzmununu tanımaq; danışanın mövzuya münasibətini bilmək;

Oxu üzrə: ifadələri vaxta görə düzgün işlənməsini tanımaq; dinlədiyi mətdə informasiyanı müəyyən etmək və s.

Yazı üzrə: danışanın nitqini müxtəlif sürət şkalasında ardıcılıqla izləmək; dinlədiyi nitqin yazılı təsvirini yaratmaq;

Digər müəlliflər şagirdlərin kommunikativ fəaliyyətlərini ingilis dilinin xarici dil kimi tədrisini problemlərdən biri kimi xarakterizə edir. Türkoloq dilçi alim Z. Ozsevik (2010) yazır ki, tədris proqramının xarici dil kimi yox, ingilis dilinin ikinci əsas dil kimi tədrisini vacib hesab edir və bunun əhəmiyyətini bir çox faktlarla izah edir. Xarici dil kimi ingilis dili artıq sosial mühit və qarşılıqlı təsirdə, interaktivlikdə çox zəif inkişaf edir. İkinci dil kimi ingilis dilinin tədrisi sosial mühitdə və birgə, qarşılıqlı ünsiyyətdə şagirdləri kommunikasiyaya daha tez motivə edir.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, kommunikativ yanaşmanın nəzəri mahiyyətini anlamadan onun hansı məqsədlərə xidmət etməsini anlamaq mümkün deyil. Yəni, yuxarıda qeyd olunan fikirlər dildə linqvistik, strateji, sosial-linqvistik və diskursiv kompetensiyaları qazanmaq onun sərbəst formada hansı bacarıqlarla işlənməsini izah edir, situativ xarakter daşdığı təsdiqləyir və zəngin dil mədəniyyətinə malik olmaq yollarını şərh edir. Bu yanaşma üsulunun əhəmiyyəti odur ki, xarici dil kimi ingilis dilinin yeni məzmunu malik olmasını, onun nəzəri əsaslarını və praktiki vacibliyini bir-biri ilə əlaqəli şəkildə izah edir, dilin yeni metodologiyasında onun mahiyyətini, məqsədini, əsas prinsiplərini, xüsusiyyətlərini müəyyən edərək, onun sistemli şəkildə dildə qazanılması və işlədilməsini müxtəlif strategiyalarla təqdim edir.

Ədəbiyyat

1. Aleksandru F.D. Krisan, Azərbaycan Respublikası Təhsil sektorunun inkişafı layihəsi (tsil). Komponentlər 1.1: kurikulum islahatına kömək və 2: Müəllimlərin ixtisasartırmasının müasirləşdirilməsi. 3. hesabat. Fevral-17- mart 2011, 22 s.
2. Azərbaycan Respublikası Ümumtəhsil məktəbləri üçün xarici dil fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu), iyun 2010, s. 25-100
3. Ozsevik, Z. (2010). The use of communicative language teaching (CLT): Turkish EFL teachers' perceived difficulties in implementing CLT in Turkey. Unpublished master dissertation, University of Illinois, p. 27-48
4. Richards, J. C. (2006). Curriculum Development in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press. RELC Journal 44(1), p. 5-33
5. www.edu.gov.on.ca.

Summary

The developing ways of communicative competences in english language curriculum

The article states the developing communicative competences in English language curriculum. The most effective strategies of curriculum development highlighted in this article, are analyzed and investigated in different ways. New ideas and technologies have been presented in applying communicative models in teaching programs.

Резюме

Пути развития коммуникативного подхода на английском языке в программа обучения

В статье говорится, развитие коммуникативных компетенций учебной программы на английском языке. Наиболее эффективные стратегии разработки учебных программ выделены в данной статье, проанализированы и исследованы по-разному. Новые идеи и технологии, которые были представлены в десятилетие применения моделей коммуникативных программ обучения.

*Rəyçi: fil.e.d., prof. N.Sadıqova
ADPU-nun Filologiya fakültəsinin İngilis dili
və onun tədrisi metodikası kafedrasının
25.01.2017-ci il tarixli iclasının
07 saylı protokolundan çıxarış.*

Daxil olma tarixi: 08.02.2017